

BÁLINT ÁGNES

BABITSON INNEN, OSVÁTON TÚL: NÉMETH LÁSZLÓ ÍRÓI

AUTONÓMIÁJÁNAK FORRÁSVIDÉKE

NÉMETH LÁSZLÓ PSZICHOBIOGRÁFIÁJA – REFLEXIÓ ÉS HELY- ZETJELENTÉS

Németh László pszichobiográfiájának megírása során – amely jelenleg is folyamatban van¹ – egy sajátos, aprólékos, részletező módszert találtam célravezetőnek, amelyben számos „mellékszereplő” mini-pszichobiográfiája is helyet kapott. A „multiple case psychobiography” (Isaacson, 2005) módszerének (egyéni) alkalmazása elengedhetetlennek bizonyult ahhoz, hogy hitelt érdemlően mutathassam be mindazokat, akik akarva-akaratlanul formálták az író személyiségét. Koan, paradoxon és kutatói kérdés tucatszám akadt Németh László életútjával kapcsolatban – így nem egyikre vagy másokra fűztem fel az élettörténetet, hanem (nagyjából fejezetenként) folyamatosan újabb és újabb titkok megfjtésére vállalkoztam, megőrizve közben a szöveg koherenciáját. Történetileg és lélektanilag egyaránt hiteles életút-rekonstrukciót igyekeztem készíteni, amely során egy élet- és lélekteli, háromdimenziós alak bontakozik ki.

Tágabb értelemben pszichobiografikus munkámhoz sorolom azokat a Németh Lászlóval kapcsolatos tanulmányaimat is, amelyek nem kerültek be a főszövegbe (épp a koherencia megóvásának érdekében), de annak egy-egy jelentősebb mellékszálát gombolyítják fel, így kitágítva a pszichobiográfia hagyományos szövegkorpusz-kereteit. Van tehát egy „főszöveg” (Bálint, 2012), és annak egy virtuális párja (Bálint, 2014), amely úgy viszonyul a főszöveghez, mint a sündisznó tuskéi a sündisznóhoz: kiágazik belőle, ugyanakkor a lényegéhez tartozik. Jelen tanulmányom is inkább a tuskék egyikének tekinthető, azaz önmagában nem tesz ki egy pszichobiográfiát, ugyanakkor jelentősen hozzájárul a sün megrajzolásához. A modern pszichobiográfia módszereit tekintve leginkább a prototipikus jelenet (vö. Schultz, 2005) beazonosítása terén maradtam eddig adós – a jelen írásom többek között ezt a tartozást igyekszik törleszteni. A prototipikus jelenet fényében arra keresem a választ, hogyan járult hozzá Osvát Ernő és Ba-

1 Nyilván szerénytelenség volna magamat Henry Murrayhez hasonlítani, aki ötven éven át dolgozott a Moby Dick írójának, Herman Melville-nek a pszichobiográfiáján (vö. Elms, 1994, 6.), így csak lábjegyzetben említem, hogy 1998 óta foglalkozom Németh László pszichobiográfiájának elkészítésével, és mindezidáig (beleértve egy szakdolgozatot, egy doktori disszertációt és másfél könyvet) az életút egyharmadát sikerült feldolgoznom.

bits Mihály ahhoz, hogy Németh László felismerje, majd pedig kialakítsa önálló írói identitását.

AZ APAKERESŐ NÉMETH LÁSZLÓ

Mielőtt azonban a prototipikus jelenet tárgyalására rátérnék, fontos számba venni mindazokat az előzményeket, amelyek Németh László jeles sorsfordulatát előkészítették. 1914-től veszem fel a szálat, amikor a későbbi író a tizenharmadik életévében járt. A színjeles tanuló, szülei szeme fénye a középosztálybeli kiskamaszok gondtalannak mondható életét élte, amikor a világháború kitörése hadba szólította az édesapját. A szeretve tisztelt, nagy műveltségű apa, Németh József, középiskolai tanárból egyik napról a másikra – tartalékos tiszt mivoltának köszönhetően – egy népfelkelő zászlóalj parancsnoka lett. A háború, majd a hosszan tartó orosz hadifogság miatt Németh József hét éven át volt távol a családjától.

Az apa távolléte és hiánya kritikusnak bizonyult Németh László személyiségfejlődése szempontjából. „...Olyan, amilyen vagyok, azért lettem, mert neveltetésem tizenhárom éves koromban megszakadt” – véli az író (Németh, 1943, I. 67.). A serdülőkorba lépő fiú számára igen fontos lett volna az az azonosulást lehetővé tevő, hiteles és követésre méltó férfi-minta, amelyet az édesapja képviselt, és amelyet épp ebben az időszakban tudott volna beépíteni a személyiségébe. Az az apa is hiányzott, aki ellen lázadni lehet, akit a kamasz-ambíció utolérni és meghaladni igyekszik. Hiányzott tehát az apa, akivel le lehetett volna játszani a serdülőkorban újjáéledő Ödipusz-komplexus szimbolikus harcait. A hazájáért a háborúban életét kockázató, majd a hadifogságban szenvedő hőst csak idealizálni lehetett, élhető és azonosulási lehetőséget nyújtó mintát nem jelentett. Ettől a lélektani pillanattól számíthatjuk Németh László tudattalan apakereső törekvéseinek kezdetét, és érzelmi fejlődésének megtorpanását is. A lélektani értelemben vett serdülőkorba lépés még legalább egy évtizedig váratott magára, egészen addig, amíg a szerelem elemi ereje, és az Ödipusz-komplexus megnyugtató lezárása át nem törte azokat a gátakat, amelyek a személyiség kibontakozása elé torlódtak ezekben az években.

A húszas évei elejére érkező Németh László már maga is felismerte saját megrekedt személyiségfejlődését, amelyre mint egy belső „növekedési terv” elakadására reflektált. Észlelte a szakadékot, amely kortársai és közöttük húzódott, aki, mint fogalmaz, „az maradtam, ami voltam, s egyszerre a leghibásabb, rosszul fűjt üveg vagyok” (Németh, 1943, I. 210.). Választ keresett, igyekezett megfejteni másságának okát. „Mivel birkóztam én abban a milliófelé szétfolyó, de mindig egyfelől sajgó és egyfele törő probléma-gubancban? Egy szóval felelhetek: a Normával, az egészséges, példaszerű, a kor embere kíváncsalmait betöltő átlagember pogácsaszagga-

tójával. A kérdés ez volt: mért vagyok én más, mint a többiek? Honnan ered a különbség, amelyen nem tudom átszakítani magam? Ha az ő szemszögükbe helyezkedem: alsóbbrendűnek, hibásnak kell éreznem magam. Az vagyok-e, az élet abortusza valójában? S ha igen, hogy lettem azzá?” (Németh, 1943, I. 210.).

A kérdéseket számos probléma tette indokolttá. Az egyre több területre kiterjedő neurotikus tünetek (nyelési nehézség, szorongásos rohamok) mellett komoly szenvedésnyomást gyakorolt rá szerelmi tapasztalatlansága, majd pedig első, kudarcos végződő bordélyházi látogatása. A hivatásválasztás terén is bizonytalan volt. 1919 őszén a bölcsészkar magyar-francia szakára iratkozott be, de egy önértékét ért sérelem² miatt néhány hét múlva az orvosi karon folytatta tanulmányait. A szemléletformáló természettudományos műveltség szenvedélyes habzsolása azonban nem párosult az orvosi pálya iránti elhivatottsággal. Az ifjú orvos az unalmasabbnak vélt órákon Shakespeare-t olvasott, és gyakran járt az egyetem „mellé” is, hogy olvasson, álmodozzon vagy vereseket írjon. A „növekedési terv” elakadásának megszüntetésére, és a növekedés előmozdítására Németh Lászlónak több tudatos és nem tudatos cselekvési terve született. Az aktív, tudatos megküzdések sorába tartozik az átiratkozás az orvosi karra, a lánytársaság tudatos keresése, a „testjavító” erőfeszítések (reggeli úszás, gyalogtúrák városon belül és kívül) és az „önfegyelmező gyakorlatok”, amelyek során a „nyilvánosságot gyakorolta.” Ez utóbbit jelentik például a délutáni hitszónoklatok a gödöllői, majd a hatvani református templomban, a régi barátságok ápolása, és a bálók, műkedvelő előadások látogatása is (Németh, 1943, I. 184-229).

A „növekedési terv” előmozdítását valójában inkább a tudattalan törekvések szolgálták, amelyek a személyiség érlelését a lélektani fejlődés szokásos, bár jócskán megkésett útján terelgették előre. Három területen vált igazán sürgőssé a fejlődés: a szexuális érés, az érzelmi érés (ez alatt most az Ödipusz-komplexust értem) és a hivatás területén. Arra volt leginkább szükség, hogy az ifjú Németh László megismerje a szerelem valódi lelki és testi mélységeit, élvezhesse végre a maga mögött hagyott Ödipusz-komplexus győztes harcainak gyümölcseit, és megtalálja az élete értelmét jelentő hivatását. A szexuális érés gyakorlatilag egy csapásra³ megoldódott azzal, hogy 1923-ban újra fellángolt a Démusz Ella iránti szerelem, és a lány, későbbi felesége, átsegítette őt a képzelt, illetve tudattalanul motivált szexuális nehézségeken. Az Ödipusz-komplexus szimbolikus harcainak megvívására valamivel később, az írói hivatás megtalálása után került sor – erről részletesen fogok szólni a továbbiakban. A hivatás tekintetében pedig a (köztudattan a tudattalan-

2 Négysy László professzor – talán félreértette, talán nem is hallotta jól a felolvasását – türelmetlenül félbeszakította a mondanivalóját. Részletesen ld. Németh, 1943, I. 191-193.

3 Tudattalan előzményei azonban igen messze vezetnek: az ifjú Németh Lászlónak a családi tudattalan generálta fantommal kellett mindenekelőtt leszámolnia. Ennek részletes ismertetését ld. Bálint, 2012, 144-146.

ból forrászó) kreativitás szüntelen belső áramlása, jelenléte és felszínre törései jelentették a reményt.

Úgy vélem, hogy a tudattalan törekvések későbbi sikeres kiteljesítésében nemcsak a belső forrásoknak, hanem egyes váratlan külső eseményeknek is nagy szerep jutott, amelyeket Németh László „csodákként” aposztrofált. Egyik ilyen sorsfordító csoda az volt, hogy hét éves hadifogság után, amikor már azt sem lehetett tudni, hogy egyáltalán életben van-e, 1921 őszén hazatért az édesapja. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez a megrokkant, megváltozott, családjába sok nehézség árán visszailleszkedő apa nem volt alkalmas arra, hogy az elmaradt ödipális küzdelmek célpontja legyen. Hazatérése tehát nem érintette a „növekedési terv” érzelmi aspektusát, és nem tette feleslegessé az apakeresés tudattalan törekvéseit.⁴ A másik csoda, amely 1925 telén következett be, az írói hivatás felismerését eredményezte. Erről szólok a következőkben.

NÉMETH LÁSZLÓ PROTOTIPIKUS JELENETE

Mindannyiunk életében lehet egy olyan epizód, amelyet ha elmesélünk, többet árul el rólunk, mint akár egy hosszú életrajz. Egyetlen történetbe belesűrűsödhetnek életünk fő dilemmái, kifejezhetik egész lényünket, magyarázhatják a személyes múltat, jelent és jövőt is. Ezt hívja William Todd Schultz *prototipikus jelenet*nek. A prototipikus jelenet célja Schultz szerint az öndefiníció, az identitás megerősítése, a szorongás csökkentése. A személy mintegy névjegyeként használja a történetet, amely mindannyiszor átnyújtható, amikor bemutatkozásra kerül sor. Jellemző rá, hogy minden egyes felidézés során élénk emlékekről tanúskodó, részletező és érzelmileg intenzíven átélt történet marad, amely az életmű számos különféle műfajú szövegébe (műalkotás, interjú, memoár) is beszivároghat, és számos ismétlődést mutat. Jellemzi még a fejlődési krízis-jelleg, gyakran családi konfliktust beszél el, a középpontjában pedig mindig egy olyan esemény áll, amely sorsfordító módon kizökkenti a személyt a korábbi egyensúlyából (Vö. Schultz, 2005, 49-51.; Kőváry, 2011, 81.; Bálint, 2014, 32-33.). Amikor Németh László életének prototipikus jelenetét kerestem, több versengő történet között végül a Nyugat 1925-ös novellapályázatán elért győzelmét választottam ki.

Úgy tűnik, ez az az életepizód, ami leginkább megfelel a prototipikus jelenet kritériumainak. Ez az a bizonyos másik csoda, amely a hivatás felismerését segítette. A történet előzménye a következő.

⁴ Más tekintetben természetesen nagyban hozzájárult a „növekedési terv” kiteljesítéséhez, többek között a tudattalan transzgenerációs fantom megszüntetésében játszott szerepe révén.

A novellapályázat, amelyet a kor legnívósabb, legolvasottabb folyóirata hirdetett, felkeltette a fiatal orvos érdeklődését,⁵ aki középiskolás kora óta sokféle műfajban kipróbálta már a tehetségét, de a művek publikálására sohasem gondolt. A tudattalanban már régóta készülődő művészt elnyomta az orvosi pályát ambicionáló tudatos személyiségrész, és az éppen a szerelem lázában égő vőlegény. A pályázat azonban felszínre hozta az írói megmérettetés vágyát. A korábban megírt novellák között akadt egy beküldésre alkalmas, amelyet a pályázat alkalmából a *Horváthné meghal* címmel látott el. Az esküvőre készülődés teendői között Németh László el is feledkezett a beküldött novelláról. A Nyugat karácsonyi számában azonban felfedezte a tudósítást arról, hogy közel háromszáz novella közül a *Horváthné meghal* nyerte el a fődíjat.

A novellapályázaton aratott győzelem hírének felfedezését az író több helyen is elbeszélte, amelyekből három jellemző példát emelek ki. Az első változat hat évvel az élmény után keletkezett, és különösen az ábrázolt érzelmek intenzitása a feltűnő benne:

„Az Újság kölcsönkönyvtárába vittem vissza néhány kötetet, s ahogy leteszem őket a pultra, egy csomag friss Nyugat-példányon akad meg a szemem. Maxim Gorkij nevét látom; kíváncsian odahajolok, s egyszerre csak valami szikra csap át belém, minden idegem zong-bong, Gorkij neve alatt ott van az enyém, s mellette a novella címe, melyet a pályázatra beküldtünk. Nem tudom, hogy sápadtam el, mit kiáltottam, kinek fogtam meg a karját, egyszerre csak nyolctíz ember állt körülöttem, s én elcsukló hangon olvastam fel nekik a bírálati jelentést, amely háromszáz pályamű közül az enyémet találta a legkülönbnek.” (Németh, 1932, I. 303-305.)

A következő változatot az élményt kilenc évvel követően fogalmazta meg az író az *Ember és szerep* című önéletrajzi írásában. Itt a legfeltűnőbb az emlék apró részleteihez való könnyed hozzáférés:

„Akkoriban kaptam rá az Újság könyvtárára; az anyag is frissebb volt, mint a háború óta befagyott állami könyvtárakban, s a hivatalnokok sem ültek úgy a könyvön, mintha az övék volna. Épp Freud valamelyik kötetét vittem vissza, talán Az élc-ről szólót, melynek a hatása kritikai módszeremen is észrevehető volt egy időben, s a pultra könyökölve vártam, hogy rám kerüljön a sor. Az asztalon egy csomó Nyugat hevert, látom, hogy már az új karácsonyi szám; odahajolok: előbb a Maxim Gorkij neve üt meg, utána közvetlen alatta az enyém.

5 Hogy egészen pontosak legyünk: a menyasszonya hívta fel rá a figyelmét, ő bízta, hogy küldje be egyik írását.

Nem emlékszem már pontosan, mi történt. Mintha baleset ért volna, egy kis embergyűrű állt körülöttem, és én könnyektől és kacagástól fuldokolva magyarázom vadidegen embereknek, hogy kétszázhetven novella közt az én novel-lám, a *Horváthné meghal* lett a legkülönb.” (Németh, 1934, I. 315.)

Szintén a részletgazdagság jellemzi az élmény után 18 évvel írt változatot is, amely a *Magam helyett* című önéletrajzi írás egyik epizódja:

„December 17-én (...) pillantom meg az Újság kölcsönkönyvtárában a friss Nyugat-ban, a Gorkij Maxim Artamonovok-ja alatt a magam nevét, az ötmilliós novella, *Horváthné meghal* fölött. (...). Ott állok az Újság kölcsönkönyvtárának pultja előtt, a szokott szerénységgel vártam, hogy rám kerüljön a sor. Egyszerre megmozdulok, átnyúlok a rácson, s fölveszem a folyóiratot, amelyhez semmi közöm. A könyvtárossal sose szoktam beszélgetni; alázatosan átnyújtot-tam a kartonom, s eltettem a könyvet. Most azonban odafordulok hozzá (...), s megszólítom. Még a szájtartásomra is emlékszem. Szerény mosollyal kezdem, mint aki valami érdekest tapasztal, de a hangom hirtelen elcsuklik: »Most látom, hogy...« Egy perc múlva egy kis csődület van a nem értett boldogság körül. (...) Minél előbb ott akarok Ellánál lenni; de azért nem bírok villanyosra ülni, a villanyoson hiányozna a mozgás, s bolondnak hiszik az embert, ha nevet. Énbőlőlem pedig most mintha nemcsak az arcomon (ahogy Freud írja), hanem a lábamon is valami erőfölösleg törne ki nevetésszerűen.” (Németh, 1934, I. 301-302.)

Az esemény felért egy csodával: váratlansága, sorsszerűsége és sorfordító mivolta teszi elsősorban prototipikussá az élettörténet egyéb epizódjai között. Az orvosi hivatást jobb híján maga elé tűző ifjú ebben a lélektani pillanatban ismerte fel írói hivatását, ami persze nem nélkülözte az előzményeket, mégsem tűnt reális alternatívának a pályaválasztás racionális döntései során. A felismerés óriási megkönnyebbüléssel és örömmel töltötte el. „Engem soha életemben még ekkora öröm nem ért” – emlékezik Németh László (Németh, 1943, I. 301). Az orvosi hivatás-ban bizonytalan fiatalember egyik pillanatról a másikra megtalálta azt az identitás-alternatívát, amit tudattalanul keresett: az íróságot. „Hiszen most már én is isten voltam ifjúkorom istenei közt, ezután kiadók versenyeznek a műveimért, s talán még a Nyugat címlapjára is felkerül a nevem” – fogalmazta meg felismeré-sét hat évvel később az író (Németh, 1932, I. 305).

Íróvá lenni nemcsak individuális döntés kérdése, hanem közösségi vonatkozása is van. Az írók szimbolikus társadalmába belépni koronként másképp és másképp lehet. A huszadik század elején az íróvá avatás a szépirodalmi profilú folyóiratok, többek között a legrangosabb, a Nyugat kiváltsága volt. Akit a Nyugat (illetve Osvát

Ernő) befogadott, az minden kétséget kizáróan része lett az írók társadalmának, akit nem, az csak kerülőutakon,⁶ vagy egyáltalán nem. Németh László díjnyertes novelláját a Nyugat neves szerkesztői (Osvát Ernő, Gellért Oszkár és Kosztolányi Dezső) méltatták,⁷ és a folyóirat 1925-ös karácsonyi száma azonnal leköszölte. Ennél nagyobb elismerést egyetlen kezdő író sem kívánhatott.

TALÁLKOZÁS OSVÁTTAL

A győztes novelláért ötmillió korona pályadíj járt, ami tekintélyes összegnek számított. A díj átvétele jó alkalom volt arra, hogy Németh László a szó konkrét értelmében is átlépje a Nyugat szerkesztőségének a küszöbét. Ekkor kerül sor az első találkozásra Osváttal. Az *Ember és szerep* lapjain az író így emlékszik vissza erre az eseményre:

„Osvát egy nagy teremben ült, egymaga. A teremben mintha nem is lett volna más, csak egy asztalka meg két hatalmas karosszék, onnét kelt fel, komolyan, feketén, de amikor megmondták neki a nevem, az arca megéledt, mosolyogva járatta rajtam nagy, kutató szemét. Eltartott egy percre is, hogy így nézett. Anélkül hogy szólt volna, éreznem kellett, hogy van valami vagy legalábbis ő feltételez valamit az arcom mögött, amit kutatni érdemes. Mintha azt kereste volna, amit az írásaimban már megtalált. Minden művészen van valami asszonyos; nem a testi, a lelki habitusára gondolok; parádézásra született, s ha értő szem nézi, megrészegezik a saját szépségétől; kelletti, riszálja az esztét. Osvát nagy művésze volt annak, hogy az íróból kicsalja ezt a kicsit zagyva, női természetet; azt hiszem, élvezte is, gyönyörködött is benne. Azzal jöttem be, hogy komoly, hallgatag, óvatos leszek, de egy tekintetében s néhány szavába került, és én fesztelenül fecsegetem, tréfáltam, gúnyoskodtam; az alkattanról és a házasságomról beszéltem, ő pedig össze-összenézett Gellérttel, akinek az volt a szerepe, hogy összenézzen vele és mosolygott. Búcsúzóban azt mondta, hogy minden írásomra kíváncsiak, amim van, vagy amit írok, vigyem el nekik. Amit tett, a kézfogástól a mosolyáig: szertartásos volt – valami jelentést lehetett érezni mögötte, s amikor azt mondta, hogy minden írásomra kíváncsiak, ez a többes mintha nem is a Nyugat-ot jelentette volna, hanem Dante énekében az elízeumi költőket, akik a pokolban is külön fénykörben élnek, s Osvát mutatja be nekik az elolvasásra érdemes verseket, novellákat” (Németh, 1934, I. 317.).

6 Természetesen a Nyugaton kívül is volt élet, a Nyugathoz tartozni azonban ragot jelentett az írók társadalmában.

7 „Életteljesség, igazság, a megírás hiánytalan művészete helyezi az összes pályaművek fölé a *Horváthné meghal* c. paraszttörténetet, melyet a realizmus ökonómiája, a stílus magyar gazdagsága, a humorra tisztult életismeret az általános emberi művészi magasába emel.” Gellért – Kosztolányi – Osvát (1925)

Az ifjú Németh Lászlót ez a találkozás tehát abban erősítette meg, hogy megérkezett az őt megillető helyre. A rátalálás új hivatására, és ezzel együtt új szellemi „otthonára”, gyakorlatilag egybeesett az esküvőjével és orvosi karrierjének nyitányával. Élete tehát minden tekintetben új szakaszhoz érkezett. A pályadíj lehetővé tett egy pazar bécsi nászutat is, ahol, mint fogalmaz, „jó volt (...) kettes magányukból nézni szembe az én írói jövőmmel, mely egyelőre Osvát várakozásteljes szemével mosolygott rám.” (Németh, 1934. I. 317.). Szükség is volt arra, hogy egy ideig fizikailag és lélektanilag is távol kerüljön addigi életétől. Újra kellett fogalmaznia önmagát. „Nos, ami az *Újság* könyvtárában s itt Bécsben szakadt rám – mondja – nemcsak új kor volt, hanem a kitágult valóság, a jelentkező sors.” (Németh, 1934, I. 318.). Úgy érezte, hogy immár alakító módon szólhat bele saját jövőjébe, azáltal, hogy a legtöbbet hozza ki a sors felkínálta új identitáslehetőségekből.

Mi történt Bécsben? Az egymásba feledkezésen és városnézésen kívül még két fontos tevékenység töltötte ki az idejét: az egyik egy „lírai roham”, amely során egymás után születtek az új életélményből fakadó versek, a másik pedig – ugyanazon ihletből táplálkozva – egy levél fogalmazása. Ezt a levelet Osvátnak írta az ifjú felfedezett, aki naivan úgy képzelte, hogy a híres szerkesztő kitüntetett figyelemmel kíséri az ő erőfeszítéseit. Ekkor még nem sejtette, hogy Osvátnál – legalábbis egyelőre – nincs kivételezett helyzetben: amit kapott tőle, az semmire sem jogosítja fel. „Meglehetősen zavaros, itt-ott modoros szóáradatban lepleztem le magam – az ő felfedezettjét – emlékezik a levélre az író kilenc évvel később. – Máig is rejtélyes előttem, hogy jutottam ennek a levélnek a tartalmához. Valószínű, hogy a *Horváthné meghal* ellen küzdöttem vele; a bírálatban foglalt jellemzés ellen, amely eleinte olyan volt, mintha egy házfalon, márványba vésve olvastam volna az érdekmemet, de lassan nyomni kezdett, mintha az a márványlap a mellemen feküdne, s a tulajdon „tökéletességem” akarná kriptába zárni, azt, ami tökéletlen benne, de én vagyok. Bécs, szerelem, versek, diadal lelkesedésében egész biztosan tudtam már, hogy én nem a *Horváthné meghal* szerzője vagyok, a tökéletes beosztó művész, akit Osvát felfedezett. Több, kevesebb, zavarosabb, mi is voltaképp? A levélből talán számomra is meglepetésszerűen ugrott elő, hogy mi is akarok lenni: »a magyar szellemi erők organizátora«.” (Németh, 1934, I. 319.).

Az öndefinitív buzgalom váratlan eredménye magát a levélíró is meglepte. A lehetőségei határait feltérképező ifjú világosan látta, hogy fejlődésének épp csak a kezdetén tart. A magában felfedezett – vagy inkább megsejtett – potenciálok óriási távlatokkal kecsegtették. Nem a jelen érdekelte, hanem a jövőt szerette volna mielőbb megélni. „A művészet önzés – magyarázza –, nehezebb, áldozatosabb szerepet kértem Osváttól, mint *Horváthné meghal*-okat írni. Azonkívül, hogy felfedezett, nem tudtam semmit róla, s – horribile dictu – azt jelentettem be neki, hogy Osvát Ernő akarok lenni; Osvát Ernő, Szabó Dezsőre emlékeztető frazeológiával.” (Németh, 1934, I. 319.).

Igen, a „szellemi erők organizátora” szerep akkor éppen foglalt volt, és pont Osvát Ernő töltötte be. Bár a jövő ismeretének fényében elmondhatjuk, hogy Németh László nagyratörő tervei bizonyos értelemben valóra váltak, a kezdő író szerénytelen ambíciója azonban nem elsősorban prófétai képességeiről tanúskodik. Az ifjú Németh László Osvátban tudattalanul apafigurát ismert fel – olyat, aki méltó arra, hogy az Ödipusz-komplexus szimbolikus harcainak tárgya legyen. Ez a harc pedig egyszerre jelent ágálást, lázadást az apai tekintély ellen, és arra irányuló törekvést, hogy utolérje, sőt meghaladja őt. A trónkövetelő Németh László tehát a levelel – egyelőre – csak arra jelentette be igényét, hogy Osvát őt ne csak íróként, de mintegy fiaként is fogadja el. Arra, hogy Osvát a Nyugat két nemzedékének mennyi munkatársából is gyakran előhívta az apa-komplexust, Szilágyi Judit (2008, 2009) mutatott rá több munkájában. Ennek okát Osvát dominanciát sugárzó, háttározott értékközvetítő, és egyúttal atyai gondoskodó,⁸ ajándékozó és büntető viselkedésében kell keresnünk. Osvát élt és némileg vissza is élt „apaságával”, de mindezt úgy, hogy mélyen sohasem involválódott egyetlen ilyen apa-fiú kapcsolatba sem. Játszmaént játszotta ezt a szerepet, és jól tudta kezelni a felkínálkozó „fiakat”, kihasználva, hogy érzelmi függőségbe vonta őket. A függés azonban nem volt kölcsönös, még Füst Milán esetén sem, akit pedig különleges módon a bizalmába fogadott (Szilágyi, 2000). Osvát nem volt nárcisztikus alkat, hogy csodálókra legyen szüksége, sokkal jellemzőbb volt rá az a manipulatív törekvés, hogy másokat kedve szerint alakítson. Ez várt az ifjú Németh Lászlóra is.

PYGMALION ÉS ÖDIPUSZ

A zöldfülű író nem is sejtette, hogy hová csöppent, amikor bebocsátást nyert a Nyugat szerzői közé. Osvát nyilván saját felfedezettjei között tartotta számon – egy volt tehát azok közül, akiket Osvát szenvedélyes gyűjtőmunkával⁹ a maga (és a Folyóirat) számára cserkészett be. Az újoncokra sajátos út várt: át kellett esniük Osvát tudatos „betörési” procedúráján és alávetniük a bennük rejtőző művészt a véget nem érő (át)alakítási törekvésének. Osvát, mint azt a kortársak is jól látták, örömet lelte a tehetségek kibontakoztatásában, de ezt a folyamatot önkényesen, saját elvei alapján kívánta előmozdítani.¹⁰ Modern Pygmalionként minden íróat nyers márványnak tekintett, amelyben egy ihletett pillanatában megsejtette

8 Vö. Kosztolányi, 1930: „Fölfödözöttjeiért semmiféle áldozatot nem sokalt, veszekedett és verekedett érettük, megvetve idejét és érdekeit is.”

9 Fráter Zoltán (2012, 14.) „megszállott tehetséggyűjtés”-ről beszél, és a Hatvany-Osvát vita kapcsán rámutat, hogy „Osvát (...) az új és új tehetségek felfedezésében látta a folyóirat feladatát” (Fráter, 2012, 23.). Szilágyi (2009, 33.) szerint „Osvát régi és új tehetségeket gyűjtött maga köré, ő lett számukra a mérce.”

10 Kosztolánczy Tibor mellett érvel, hogy Osvát Gyulai Pál esztétikájának gyakorlati megvalósítását kérte számon az íróktól (vö. Kosztolánczy, 2009, 50-51.).

a majdani szobrot, majd pedig igyekezett ezt az általa vizionált alakot kivésni a kődarabból. Fráter Zoltán úgy fogalmaz, hogy Osvát „erősítette, árnyalta, megcsinálta mások alkotói karakterét” (Fráter, 2012, 30.). Szilágyi Judit (Szilágyi, 2009, 39.) szerint „Osvát beavatkozásának végső célja az alkotó (át)formálása volt (...). »Léleknyitogató«, »emberkutató« volt; az individuum kibontakoztatása vonzotta, nagy egyéniségeket »tenyésztett«, nagy szigorral. Ahogy Molnár Ferenc mondta róla: »nem a lapot, hanem az írókat szerkeszti.«”

Megérkezni tehát a Nyugathoz még egyáltalán nem jelentett beérkezést. Osvát egyfajta kapuőrként működött: csak rajta keresztül lehetett kéziratot közölni.¹¹ Minden egyes közleményért keményen meg kellett nála (sőt: vele) küzdeni. Szerkesztői „módszertanát” Szilágyi Judit így jellemzi: „...Első lépésként a felfedezett, kiválasztott szerzőnek üzenetet küldött, majd kérte »összes műveit«. Az első írásokat kritika nélkül, a leggyorsabban – mintegy csalétekként – közölte, majd következett a hosszas várakoztatás, a hirtelen jött önbizalom letörése. (...) Az elfogadott írások sorsa sem volt feltétlen egyszerű. Többnyire ekkor következett a sokak számra legfájdalmasabb eljárás, a beavatkozás (...) művelete, a viviszekció-szerű közös átírás, átformálás. Módszere, az ún. műterem-beszélgetés, egyszerre jelentette a szerkesztést és az együttalkotást. A szerzővel folytatott megbeszélés során mondatról mondatra haladva értékelték és javították a szöveget” (Szilágyi, 2009, 39.). Az ilyen kezelésnek alávetett írók hol rajongásig szerették, hol pedig gyűlölték Osvátot, de mindenképp függővé váltak a szerkesztő ítéleteitől. Minden igyekeztükkel neki kívántak megfelelni. Illyés Gyula így fogalmaz: „Míg élt, nem a közönségnek, nem is az elismerésért, de nem is a jövődőlnek, hanem csak neki írtunk. (...) Szolgái vagyunk, de ezt a szolgaságot büszkén vállalhatjuk” (Illyés, 1985, 522.).

Mint láttuk, Németh Lászlót is foglyul ejtette Osvát szuggesztív hatása. Bécsi násztújáról hazatérve – a fogorvosi rendelések mellett – arra készült, hogy újra elkápráztassa, de legalábbis kiengesztelje Osvátot a levél miatt. „Egyik este – emlékezik az író – újból áttanulmányoztam a *Horváthné meghal*-t, s nekiültem, hogy valami olyan árut készítsek a Nyugat számára, amelyben minden van, ami Osvát-nak tetszett, életbölcsség, humor, beosztás és gazdag magyar stílus” (Németh, 1934, I. 321.). Édesapja hazatérését írta meg egy novella formájában, amelynek a *Télemakhosz* címet adta. Ez a novella Osvátnak való teljes feltárulkozásként is értelmezhető. Németh László családja féltett titkait teregette ki választott „apja” előtt: anyja házastársi hűtlenségét, apja inkompetenciáját, és saját lojalitás-konfliktu-

¹¹ Aki esetleg megkerülte, és más szerkesztőn keresztül próbálkozott, előbb-utóbb meghívást (ultimátumot?) kapott az Osváttal való személyes találkozásra. Ld. Dénes Zsófia esetét: „Ignotus megmondta nekem, ő három írásomat leadhatta a Nyugatban, de Osvát ezentúl megkívánja, hogy az írandókat ő beszélje meg velem. Érvényesíteni akarja jogát, hogy ő a szerkesztő. Csak ő dönthet. (...) Visszont Osvát üzeni nekem, keressem fel a szerkesztőségben, vele tárgyaljak, ő szívesen látja a Nyugatlál jelentkezésemet” (Dénes, 2008).

sát beszélte el benne.¹² Pali, a főhős, aki mélyen csalódik a hazatérő apjában, az olvasó (azaz Osvát) szánalmát hivatott felkelteni. A novella egy apátlan fiú apáért való (és az „apához” címzett) segélykiáltása.¹³ A sorok között nyilvánvalóan olvasni tudó Osvát azonban nem ment bele a Németh László felkínálta játszmába. A novelláról csak néhány találó, ám nem túl hízelgő megjegyzése volt: „...Olyasvalamit mondott, hogy most »szélesebben« kezeltem a tárgyat, mint a *Horváthné*-ban, tréfálgatásom kegyetlen, s van az egészben valami exhibicionizmus” (Németh, 1934, I. 322.). Úgy tett, mintha csak a novella kíséretében benyújtott versek érdekelnék; csak ezekről volt mondanivalója, sőt ígéretet is tett a közlésükre, amit aztán nem váltott be. Ebben a lélektani pillanatban már jól látható, hogy ez a két ember nem tud majd megegyezni egymással. Mindenki saját játszmáját akarja érvényre juttatni: Németh László „ödipuszosat” játszana inkább, Osvát pedig „pygmalionosat”.¹⁴

OSVÁT „KASZTRÁLÓ KÉSE ALATT”

Osvát, mint általában, most is nyeresre állt. Németh Lászlón is elhatalmasodott az „osvatitisz”, az Osvát irányítása alatt álló tehetségek neurózisa.¹⁵ „Körülbelül egy hónap múlva új kéziratot vittem Osvátnak – írja az *Ember és szerepben* –, még rosszabbat, mint a *Télemakhosz*, s két héten belül vagy három-négyszer citáltam őt oda a kávéházba. (...) Én kétségbeesetten kapaszkodtam bele, s iparkodtam valami olyat írni, ami tetszik neki, de *Horváthné* géniusza örökre elillant tőlem, paraszttörténeteim csikorogtak az erőltetett tájnyelvtől, s a versírás szent dagálya is elaludt” (Németh, 1934, I. 323.). A beszélgetéseikkel sem volt nagyobb szerencséje. „Néha, magam sem tudtam, mi ösztönzött, olyasmiket böktem ki, amikben magam sem hittem, csak hogy a tetszés egy mosolyát csaljam a szájára. Amikor kimondtam, már meg is vettem magam érte; mint egy meghabarodott bakfis, aki eredménytelenül kapkod tervszerűtlen kacérságában” (Németh, 1934, I. 324.).

Németh László, ha eleinte nem értette is, miért nem siet Osvát az újabb művei közlésével, lassan kezdte megsejteni, hogy mi történik vele: „Vesztégzár alatt tart, azért kávéházazik velem, hogy megfigyeljen, átneveljen. (...) Éreztem, hogy az értékelés idegen rendszerét akarja belém csenni” (Németh, 1934, I. 324.).

12 A *Télemakhosz*-téma ettől kezdve a Németh László-i életmű vissza-visszatérő témája lett, míg az *Irgalomban* megtalálta végső, méltó kifejtését. Részletesen ld. Bálint (2012, 135-160.)

13 Részletes elemzését ld. Bálint (2012) 147-150. és Bálint (2014, 64.)

14 Szilágyi Judit (2008) tovább megy: Osvátban a saját gyermekeit felfaló Szaturnuszt (Kronoszt) véli meglátni.

15 Füst Milánra alkalmazzák először ezt a találó kifejezést a barátai, amikor az Osváttal kapcsolatos vergődését látják (vö. Szilágyi, 2009, 45.).

A fiatal író, akinek írói önbecsülése – Osvát terveinek megfelelően – darabokra hullott, komoly válságba került, ráadásul addigra már egyre szorongatóbbnak találta az élet kínálta másik alternatívát, a fogorvosságot. Íráságának kudarca miatt felesége és rokonai előtt is szégyenkeznie kellett. A „növekedési terv” újra megtorpanni látszott. „Utáltam már ezt a véres szellemi flörtöt. Mi történt? Kiemeltek a vízből, és visszanyomnak a víz alá” – jellemzi akkori állapotát (Németh, 1934, I. 325.). Szakításon törte a fejét. „Nem tudtam megmondani, miért, de úgy éreztem, kegyetlen és méltatlan dolog volt, amit csináltak velem. Azt akarták kitépni belőlem, amihez a legjobban kell ragaszkodnom. Nyílt lázadásban voltam Osvát ellen, nyílt lázadásban magam mellett” (Németh, 1934, I. 325.).

A nyár folyamán azonban, felesége biztatására és saját íráságának bizonyítására is regényírásba fogott, és az elkészült művet, amely az *Akasztófavirág* címet viselte, beküldte a Pantheon regénypályázatára. Díjat ugyan nem nyert, de önbecsülését némileg visszaszerezte. A hosszabb írásmű, mint maga is érzékelte, írói fejlődését szolgálta, és átlendítette a válságán is. „...Éreztem, hogy a királydrámák óta mégiscsak történt valami velem, ez a regény egy darab valóság volt; arra, hogy a *Horváthné meghal* nem véletlenül került a kezembe, itt a bizonyíték. Az, hogy nem volt terem, egyszerű érvényesülési nyomorúsággá fokozódott le” (Németh, 1934, I. 327.).

A sors azonban egy újabb lehetőséget is tartogatott. A Nyugat 1926-ban is meghirdette a novellapályázatát, ami előző évben olyan dicsőséget hozott neki. Németh László jó alkalomnak vélte, hogy elégtételt vegyen az Osváttól elszenvedett sérelmekért: „Az lenne a bosszú, ha minden pénzüket elnyerném – idézi fel akkori gondolatait. – Három nap alatt hét novellát írtam, mind a hetet más modorban, más beosztással, más írógéppel, hét különböző néven. Milyen kárörömmel vágom zsebre a pénzüket, ha nyerek! Milyen hahota lesz, ha megmondom, hogy nem is komoly műveknek adták oda a pénzüket” (Németh, 1934, I. 327.). A hahota elmaradt, a kétségek kiújultak. Az új pályázat nyertesei sorában (Szenes Piroska, M. Pogány Béla, Mohácsi Jenő, Kardos László, Kövesi Elek, Molnár József, Aszlányi Károly, Pap Károly) nem szerepelt Németh László neve. Másutt már részletesen bemutattam a nyertes novellákat, és összevetettem Németh László pályaműveivel (Bálint, 2014, 63-74.). Rámutattam, hogy Németh László némi joggal gyanakodott arra, hogy az ő műveit szándékosan mellőzték. Osvát ezúttal egyes esetekben mintha ajándékot osztott volna a pályadíj ürügyén: Szenes Piroska és M. Pogány Béla gyenge pályaműveinek díjazását inkább Osvát személyes elfogultságával lehet magyarázni; a két szerző ugyanis különös kedvencei közé tartozott.¹⁶ A díjazot-

16 M. Pogány Béla és Osvát szoros kapcsolatáról barátja, Várkonyi Nándor számol be a *Pergő évek* lapjain. Innen tudjuk, hogy a pályázat idején a Párizsban tartózkodó M. Pogány nehéz anyagi helyzetben volt, és erről Osvát is tudhatott (vö. Várkonyi, 1976, 76-98.). A pályadíj az ő esetében inkább segélynek tekinthető.

tak között természetesen voltak, akik minden kétséget kizáróan megérdemelték a pályadíjat (Kardos László, Pap Károly és Aszlányi Károly). Németh Lászlót, akinek beküldött munkái legalább olyan színvonalasak voltak, mint a nyertesekéi, ez a kudarc arról győzte meg, hogy nincs keresnivalója a Nyugat háza táján.

A Nyugatból való „kivonulást” a Protestáns Szemle könnyítette meg Németh László számára, amelynek szerkesztője, Zsinka Ferenc Móricz-tanulmány megírására kérte fel. Hamarosan a Tormay Cecile által jegyzett Napkelet, a Nyugat riválisa is meghívta munkatársai közé. A szépíróból így lett kritikus, tanulmányíró. Ezért történt, hogy Németh László „előbb volt jó kritikus mint író” – ahogy azt Lackó Miklós (1996, 18.) megjegyzi. A kritikusi szerep – nem véletlenül találta benne nagy örömét, sőt némi elégtételt is – igen közel áll az „organizátorsághoz”. Kritikusként kiválaszthatott szerzőket és műveket, ítéltetett felettük, bírálhatta és dicsérhette őket – úgy, ahogy Osvát tette a Nyugat íróival. Még osvátibb az a szenvedélyes törekvése, hogy maga is felfedezzen új tehetségeket. Ezt a célt szolgálta a Protestáns Szemlében a *Tíz arckép*, és az a novellapályázat is, amit immár ő hirdetett a Napkeletben.¹⁷ A leginkább osváti azonban az az eljárása, hogy a felfedezetteken olyasmit kérjen számon, amit ő maga lát jónak kibontakoztatni. Az *Ember és szerepben* így reflektál erre: „Én mint kritikus a napfényre akartam ráncigálni valamit, ami nem volt meg, de ami hiányzott, s épp ezért úgy hittem, valahol meg kell lennie. Hiszen ki tudtam én kóstolni az íróból a természet receptjét, az ízeket s a keverés arányait, de ez a kóstolgatás nem volt öncél, követeltem valamit az irodalmon, a bírálataim előlegek voltak, szerep-sugallások, könyörgések, a csalódás felhördülése, panasz – a kritika ettől a várakozástól izgatottabb lett, egyenetlenebb, fodrosabb, kevesebbre vagy többre lehet becsülni ezért a lírai fodrozásért, de bizonyos, hogy nem volt »tisztá« kritika, a magyar írókra vonatkozó része legalábbis nem” (Németh, 1934, I. 338.). A kritikusi működés, éppúgy, mint Osvát esetén, számára is a szépíróságról való lemondással járt¹⁸ – legalábbis íróságának ebben a kezdeti szakaszában.

Németh László kritikusi működése ilyenformán az Osváttal való tudattalan identifikációnak tekinthető, amely Anna Freud-i (1994) értelemben az agresszor legyőzését is jelenti. Ezen a kerülő úton tudott csak kiszabadulni Osvát bűvköréből, és visszaszerezni megrendült önbecsülését. Másfél évvel később, már neves kritikusként újra találkozott Osváttal: ekkor mint egymással egyenrangú, „mosolygó ellenfelek” vitatták meg az irodalmi élet aktuális kérdéseit, úgy mint „akik örö-

17 A pályázat körülményeiről ld. Németh, 1934, I. 346-347. Motivációja indoklásában maga is Osvátra utal egy érdekes képpel: „Ahogy én ott szunnyadtam a tóban, amíg az irodalom golyója, Osvát Ernő le nem dugta értem a csőrét, még hányan szunnyadhatnak ott hasonlóan...”

18 Vö. Németh, 1934, I. 350.: „...Én is azzal vásároltam meg kritikusi rangjelzésem, hogy az íróiról le kellett mondanom.” E meggyőződése ellenére azonban álnéven a Napkeletben és a Protestáns Szemlében is közöl elbeszéléseket.

müket lelik a vívásban” (Németh, 1934, I. 340.). Osvát immár tanulmányokat kért tőle a Nyugat számára, és ha kapott, többnyire készséggel le is közölte. A mérleg azonban mégsem teljesen pozitív. Bár a Németh László-i márványon kicsorbult az osváti véső, és a márványtömb többé-kevésbé Osvát alakját kezdte kiformázni, az a tény, hogy Németh László Osvát nélkül és az ő ellenére lett az irodalmi élet jeles szereplője, súlyos következményekkel járt. A Nyugaton kívül, a „sötét, irodalomtól elzárt lapokban” kellett megtalálnia a boldogulását, ami akármilyen sikeresnek látszott is, mindig csak a másodvonalbeliséget jelentette. A Nyugaton kívül rekedt Németh László úgy érezte, hogy nincs még az őt megillető helyen. „Nyomorult, elzüllött embernek éreztem magam, aki aprópénzre váltja tehetségét” – mondja (Németh, 1934, I. 341.). Ebben a lélektani pillanatban érkezett el hozzá Babits Mihály üzenete.

BABITS BARÁTI JOBBOT NYÚJT

Babits felfigyelt a fiatal kritikus munkáira, aki különösen a *Babits lírája* című tanulmányával lopta be magát (akkor még ismeretlenül) a mester szívébe. Babits, aki egykor maga is Osvát felfedeztetje volt, a húszas évek végén a negyvenes évei közepén járt. Relatív fiatalsága ellenére már elvitathatatlan irodalmi tekintéllyel bírt. Imponáló, gazdag klasszikus műveltsége, a modern nyelvekben és a külföldi irodalomban való párját ritkító jártassága, és a mindebből kinövő gazdag és sokszínű munkássága révén kortársai a legnagyobb élő irodalmárok között (ha nem épp a legnagyobbakként) tartották számon. A Nyugat főmunkatársaként Osvát barátja, de egyben riválisa is volt (1919-ben, Osvát távollétében a főszerkesztői teendőket is ellátta) – úgy vélte, érdemesebb volna a főszerkesztői posztra, mint Osvát.¹⁹ Sok rokon vonásuk (vö. Fráter, 1987 és Szilágyi, 2009, 53., 22. sz. jegyzet) mellett számos kérdésben eltérő álláspontot képviseltek. Ami például az esztétikai megfontolásokat illeti, az engedékenyebb, gyengébb műveknek is teret adó Osváttal szemben Babits a magas minőséget részesítette volna előnyben a folyóiratnál. Osváttól távol állt a babitsi prófétikus „hajlam”, Babitsnak pedig számos írása Osvát nézetei ellen való burkolt támadásként is értelmezhető (vö. Lackó, 1996, 19.). Ennél is mélyebben gyökerező ideológiai, szemléleti különbségük többek között az *Írástudók árulása* című Babits-esszé kapcsán került felszínre (vö. Lackó, 1996, 39.; Fráter, 1987, 218-222.).

Babitsot is, mint Osvátot (és nyilván más folyóirat-szerkesztőket is) számos fiatal író kereste fel kézírataival. A „rámenősebbek” közé tartozik többek között Szabó Lőrinc, Tanner Ilona (akit néhány hetes ismeretség után felségül is vett), Illyés Gyula és a tizenéves Weöres Sándor is (vö. Tüskés, 1984; Gál, 2003). Akarva-akaratlan így Babits is a tehetségek útjának egyengetője volt, és a nála kopogtatók közül többen szűkebb baráti körébe is bekerültek. Babits

¹⁹ Vö. Németh, 1934, I. 384.: „Elismerte Osvát érdemeit a Nyugat szervezése körül, de úgy érezte, hogy mint a Nyugat parancsnoka, az ő helyét bitorolja.”

maga büszkén reflektált saját szerepére a tehetségek felkarolása terén: „Hány darufiókát én kapattam szárnyra, hány ifjú írónak vezettem első lépéseit, harcoltam érte a szerkesztőkkel, kerestem számára kiadót, még kenyeremet és fedelemet is megosztottam egyikkel-másikkal, ínséges években. Hisz majdnem személyenként, fiainknak érezhetnők őket...” (Babits, 1924). Egy ponton túl azonban már Babits sem bízta a véletlenre a fiatal nemzedékkel kialakuló kapcsolatát. Lackó Miklós rámutat, hogy „1927-től Babits egyre jobban belemerült a magyar szellemi közéletbe, harcos antipolitikus módjára igyekezett befolyása alá vonni az új írógenerációt. (...) Világnézeti szempontból ez azt jelentette, hogy a fiatalokat, a minden oldalról fenyegetőnek érzett barbár tendenciákkal szemben, a maga értékőrző intellektualista idealizmusának akarta megnyerni” (Lackó, 1996, 38.).

Osváttól eltérően Babits valódi kölcsönös kapcsolatot alakított ki azokkal, akiket a bizalmába fogadott. Elsősorban nem a kávéház, hanem az otthona (nyaranta pedig esztergomi nyaralója) jelentette a rendszeres baráti találkozások színhelyét. Az otthonába bejáratos vendégekből sajátos közösséget formált, önmagával a centrumban, amit egyfajta „szektás” összetartozás-érzés is átlengett. Cserébe Babits éhezett a figyelemre, szeretetre, megbecsülésre. Olyan barátokra vágyott, akik egyrészt kitüntetésnek értékelik megtisztelő barátságát, másrészt hisznek az ő nagyságában, osztják értékeit, ideáljait és eszméit – és gyűlölik az ellenségeit. „Volt valami megható abban, ahogy ez a szövetségesek után tekingető, megszorított lélek viselkedett velünk, fiatalokkal szemben. Szinte könyörgött, hogy tartsuk meg a jóindulatunkban” – jegyzi meg Németh László (Németh, 1934, I. 383).

Ritka kivételnek számított, ami Németh Lászlóval történt, hogy maga Babits nyújtott baráti jobbot a nála másfél évtizeddel fiatalabb, kezdő írónak. Közös barátjuk útján üzent, hogy szívesen meglátogatja. Az első találkozás során mindketten zavarban voltak: „Babitsot az idegen környezet nyugtalanította, engem a lámpaláz” – idézi fel Németh László (1934, I. 382.) kapcsolatuk kezdetét az *Ember és szerepben*. A második találkozás Babits otthonában zajlott, ahol Németh László tett látogatást. Ekkor pecsételődött meg kettőjük szellemi szövetsége. A mestert, tájékozódást, és nem utolsó sorban apát kereső Németh Lászlót lenyűgözte az a szellemi gazdagság, ami Babitsból sugárzott. Babits bőven osztogatta szellemi kincseit: „... Szívesen elő-előszedte játékait – jellemzi Németh László –, s mint egyik gyermek a másiknak, megmutogatta, fölcsavarta, elmagyarázta. Tulajdonképp ez volt a legvonzóbb benne: a szellem és költészet dolgaival játszó ember boldog elmerülése” (Németh, 1934, I. 383.).

Babits már ekkor, a második találkozásuk során teljes bizalmába fogadta az ifjú írót. Németh László most ismét ott volt az irodalmi élet centrumában: a Nyugat határain belül, Babits védelme alatt. A korszak irodalmi vezéralakja mellett Németh László beavatást nyert az irodalmi élet legbelső kulisszatitkaiba is. Alkalma nyílt, hogy egyszerre lássa alulról (saját kezdő írói perspektívájából) és felülről (a babitsiból) is értékek, elvek és ideológiák összezsapásait, az érvényesülés fortélyai-

it, a folyóirat-szerkesztés mindennapi gyakorlatát, a kurátori döntési procedúra dilemmáit. Babits az Osváttal kapcsolatos sérelmeit is megosztotta új bizalmasával, akiben „jó hallgatót talált” (Németh, 1934, I. 384.). Németh László következő emléke, hogy Babitscsal és Sárközi Györggyel „együtt dohognak” Osvát ellen: Babits ekkoriban komolyan fontolgatta, hogy elhagyja a Nyugatot, és új folyóiratot alapít a köré gyűlt fiatalokkal együtt (vö. Németh, 1934, I. 384.; Lackó, 1996, 39.). A sors úgy hozta, hogy Osvát másnap öngyilkos lett, így Babitsnak nem kellett kilépnie a Nyugatból ahhoz, hogy megvalósítsa szerkesztői ambícióját. Ami Németh Lászlót illeti, egyik napról a másikra az Osvát örökébe lépő főszerkesztő legfőbb bizalmasának és testőrének²⁰ szerepében találta magát: „Én Babits hadosztályába kerültem, s mint olyan író, aki alkalmasint kézitusára is hajlandó, nagy becsben álltam” (Németh, 1934, I. 385.).

Babits tényleg megbecsülte új barátját: tágra nyitotta előtte a Nyugat kritikai rovatát, megosztotta vele műhelytitkait, kétségeit és örömeit, és kapcsolatukat családi barátsággá terjesztette ki, amelyben a feleségek is szerepet kaptak. A Baumgarten Alapítvány kurátoraként máris megszavazta neki az 1930-as évdíjak egyikét. Németh László azonban, saját „növekedési tervének” engedelmeskedve, elsősorban nem a barátot, hanem a „tökéletes” apát kereste és találta meg tudattalanul Babitsban. „Babits és az én viszonyom nap nap után érintkezésünk idején sem volt igazi barátság, csak szövetség – fogalmazza meg eltérő igényeiket tizenhárom évvel később. – Nekem szükségem volt Olümposzomhoz egy Zeuszra, neki magányához egy Hermészre” (Németh, 1943, I. 469.). A kapcsolatukból kibontakozó kétféle játszma, úgy, mint Osvát esetében is, kizárta egymást. Németh inkább „ödipuszósat” szeretett volna játszani: ellenkezni és fölé kerekedni, Babits pedig „zeuszosat”: parancsokat adni, hogy az engedelmes fiú, Hermész végrehajtsa.

ELSŐ SZAKÍTÓPRÓBA: A BAUMGARTEN-DÍJ

Kapcsolatuk első szakítópróbája éppen a Babits által előterjesztett Baumgarten-díj lett, ami írói munkásságának szóló elismerésként is értelmezhető volt, továbbá „nyilvános elismerésnek”, „elégtételnek” is a hosszú kerülőútért. Németh László ugyanakkor érezte, hogy „...ez a díj valami elszegődésféle” (vö. Németh, 1934, I. 385.), ajándék, amellyel Babits hálára kötelezi, bér, amelynek fejében szolgáltatokkal tartozik majd neki. „Azt tartom írói pályám legcsúnyább botlásának – írja az *Ember és szerepben* –, hogy elfogadtam” (vö. Németh, 1934, I. 385.).

Babits hamarosan elő is állt egy kéréssel: írjon kritikát az új, *Élet és irodalom* című tanulmány-kötetéről. „Nekem a könyv nemigen tetszett – vallja meg utólag Németh László. – Ezek voltak azok a tanulmányok, melyekben Babits mint az újabb

²⁰ Ezúttal a másik szerkesztő, Móricz Zsigmond ellenében kellett Babitsnak szövetségesek.

magyar irodalom vezére lépett ki a helyi hatalmasságok elé, s egy oktávval a tárgy természete fölött megzendített írásaival kitűnő példát adott rá, hogy lehet a fenség és bátorság látszatát ártalmatlanság immunitásával hordani. (...) Nekem ezt természetesen meg kellett mondanom, de mégiscsak bántott volna, ha barátságunk elején mindjárt megsértem őt. Kibúvóul, az utolsó tanulmánykötet helyett egész tanulmányírói munkásságáról írtam, s mivel régibb tanulmányairól, különösen a *Gondolat és írás* darabjairól nagyon jó véleményem volt, az utolsó kötet rossz íze felhíghulhatott a hosszú tanulmányban. A mérleg nem volt épp kedvező; hiszen az esszék alaki tulajdonságait dicsértem a gondolkozó rovására, de mégis inkább »igen« volt, mint »nem«, a felületes olvasó akár magasztalásnak is nézhette” (vö. Németh, 1934, I. 386.). Az írás a *Babits Mihály tanulmányai* címet kapta, és a Nyugat 1929-es évfolyamának utolsó számában jelent meg. Az apafigura érzékenységét tiszteletben tartó, fanyalgását ezért dicséretbe rejtő kritikus a tanulmány végén azonban saját tudatos-tudattalan ambícióját fogalmazná meg: „Legnagyobb érdeme, hogy a nagy művészet közelségében érett ízlése a forma oly magaslatára kényszerítette a magyar tanulmányt, melyet felülmúlni mindig izgató s alig megvalósítható feladat lesz” (Németh, 1929). Itt nevezi először feladatának – nehéz, de nem lehetetlen feladatának – mestere legyőzését.

A sajtóban hamarosan súlyos támadás érte a friss Baumgarten-díjast: Hatvany Lajos (Gombossy Sándor álnéven) a Századunk hasábjain marasztalja el a fiatal kritikust, aki szerint Babitsot szolgálja követve kettős esztétikai mércét alkalmaz a magyar és a zsidó származású írókkal szemben. Lackó Miklós (1996, 47.) szerint ez a támadás érzékeny pontot érintett: a „Babitshoz fűződő kapcsolatának tisztázatlanságát”, ezért váltott ki „végletes reakciót”: Németh László lemondott a díjról. Akkor már terhes volt számára a Babits követelte feltétlen hűség, amelynek vélt vagy valós megsértéséért megszégyenítés járt. Az alábbi (két) eset legalábbis ezt látszik alátámasztani: „Akkor jelent meg a *Napkelet*-ben Ady-tanulmányom, melyben – egész szelíden – egyik állításával vitába szálltam. Legközelebbi találkozásunkkor ő olyasféle ingerültséggel intett le, mint a katolikus-vitában az ugyancsak baumgartenes Gyergyai Albertet nemrég. Lehet, hogy ez az ingerültség érveimnek szólt, s nem a vitázni merő díjazottnak, de én úgy mentem el a tanácskozásról, mint megdorgált cseléd” (Németh, 1934, I. 399.).

A díj visszaadását nyilván számos egyéb okkal is lehet magyarázni, szempontunkból azonban a tény a fontos: ez volt az első eset, hogy Németh László nyílt konfliktust vállalt Babitscsal – legalábbis szándéka szerint. Babitsné ugyanis „elfogta” a Babitshoz írt levelét, és nem mutatta meg a férjének, így Babits csak a Baumgarten Alapítvány révén szerzett tudomást Németh szándékáról (vö. Németh, 1934, I. 400.). Németh László azonban megkönnyebbült: lerázta magáról azokat a kötelékeket, amelyeket a díjjal Babits rakott rá. A Nyugattól „visszavonult” a *Napkelet*-be, annak kritikai rovatát gazdagította immár a világirodalom nagyjait bemutató

sorozatával. Babits valószínűleg nem értette, mi történt. Amit láthatott: Németh László vergődését magánéleti válsága (kislánya halála), kiújult súlyos betegsége és a sajtótámadás miatt. Mivel az önérzetén (Babitsné jóvoltából) nem esett csorba, lenyelte a békát.

„FELÜLMÚLNI MINDIG IZGATÓ S ALIG MEGVALÓSÍTHATÓ FELADAT LESZ”²¹

Miután kenyértörésre nem került sor, Németh László továbbra is Babits barátjának tudhatta magát – mindenféle kötelezettségek nélkül. „A *Nyugat*ba nem írtam (...), de Babitscsal jó viszonyban maradtam – mondja –; sosem voltam jobb viszonyban mint most, hogy a tiszteleten kívül semmiféle munkatársi vagy díjazotti kapocs sem kötött hozzá” (vö. Németh, 1934, I. 405.). Kapcsolatuknak ebben a szakaszában a leginspirálóbb hatást Babits klasszikus műveltsége tette rá. A mestere „felülmúlását” ambicionáló tanítvány pótlólag jeles érettségit tett görög nyelvből, és kitartó munkával latin tudásának felfrissítésén fáradozott. Harminc évesen újra beiratkozott a bölcsészkarra, ezúttal klasszika-filológia szakra. Ha tekintetbe vesszük, hogy ekkoriban főállásban iskolaorvos volt, másik „főállásban” a Napkelet rovatvezetője, harmadik „főállásban” szépíró, akkor ez a nyelvtanulással összekötött klasszikus irodalmat tanulmányozó buzgalom csakis erőteljes tudattalan sürgetésként értelmezhető, amelynek célja Babits műveltségének „utolérése”. Tudásszomja nem elégedett meg a műkedvelő amatőr által kényelmesen megszerezhető ismeretekkel, sőt az igényes autodidakta ígéretes távlatai sem elégítették ki; egyetemi diplomával, bölcsészdoktorátussal hitelesített tudós akart lenni. „Görög olvasmányaimból pattant ki először a terv, hogy megírjam a görögök és a görög örökség, azaz Európa történetét. Egy hatalmas méretű európai irodalomtörténetre gondoltam” – idézi fel terveit az *Ember és szerepben* (Németh, 1934, I. 419.). Itt merült fel először benne az egyetemi tanárság ambíciója is (vö. Németh, 1934, I. 419.). Mindezek révén jó eséllyel túlnőhetett (volna) kiváló mesterén.

Nem volt ezzel teljesen egyedül: 1930 telén Illyéssel, Farkas Zoltánnal és Basch Lóránttal együtt frissítették latintudásukat; a babitsi szuggesztió másokat is magával ragadott. Tudományos ambíció tekintetében azonban Németh László még Babits baráti körén is túltett. A mester hamarosan tudomást szerzett az összejövelekről. „Amikor Babits meghallotta, hogy mit művelünk mi négyen, megmozdult benne a latintanár s ő is bekéredzett közénk ötödiknek – emlékezik Németh László. – Attól fogva természetesen senki sem készült rajta kívül; a latin körből latin iskola lett, ahol a régi fogarasi Babits mutatta be kedves szemelvényeit” (Németh, 1934, I. 405.). Ezeken az alkalmakon olvasta fel nekik Babits az éppen készülő *Oidipusz-fordítását* is – mindannyiuk intellektuális öröme. Az *Ödipusz-téma* így

21 Németh, 1929

explicit formában került a középpontba. Ha van olyan, hogy „baráti tudattalan” (a kollektív tudattalan mintájára), akkor elmondhatjuk, hogy maga Babits vetette el baráti körének tudattalanjában ezt a problematikát – apai viselkedésével tudattalanul maga hívta elő az ödipális érzéseket belőlük – az Oidipusz-fordítás megosztása pedig tudatközelbe hozta a témát.

Babits révén – ezt még nem hangsúlyoztam eléggé – Németh László egy új baráti körre²² is szert tett – a hasonszőrű fiatalok társaságára és művészbárátokra oly régóta vágyó írónak így művészi magánya is feloldódni látszott. Németh Lászlónak a Napkeletnél fellángoló tehetség-gyűjtő igyekezete Babits mellett egyre inkább nemzedékszervező buzgalommá szélesedett. Írásaiban mind gyakrabban tett különbséget a Nyugat első, nagy nemzedéke, és a vele egyívású fiatalok, az új nemzedék között, akiknek eltérő feladataikat is kijelölte. Apák és fiak rivalizációs küzdelmének vízióját vetítette előre, amelyben a fiak feladata, hogy az apák meghaladása, sőt legyőzése révén találjanak saját hangjukra. Babits nem tudta nem érzékelni a fiatalok egyre szorosabbá fonódó összetartozás-érzését, nemzedéki szolidaritását és „freudi elszólásait” az apák nemzedékének hanyatlásáról – ami már Németh László felbukkanása előtt is artikulálódott körülötte. „...A fiatalok előtt – írja Sárközi György nyílt levelére adott nyílt válaszában 1924-ben – gyakran úgy érezzük, hogy lebunkózni való öregekként állunk az útjukban. Sokszor, többé-kevésbé burkolt formában, értésünkre is adták, hogy hajlandók bennünket lebunkózni” (Babits, 1924). Sietett is kinyilvánítani, hogy olyan szerencsés korban él, „amikor irodalmi apagyilkosságra igazán semmi szükség, s a nemzedékek vállvetve dolgozhatnak a jövő nagy munkáján” (Babits, 1924). Azt is hozzátette, hogy „nem fogok bókolni az új szultánnak, aki még gyermek és sokszor bizony inkább verést érdeme” (Babits, 1924). Németh László tehát Babits körében egy olyan mester-tanítvány helyzetbe csöppent bele, amelyben kimondatlanul, sőt kimondva is ott lappangott az ödipális konfliktus. Babits, mint új tanítványt, őt is ezzel kínálta meg.

A klasszika-filológus doktorátusból nem lett semmi: néhány hónap után Németh László belátta, hogy nem tudja teljesíteni az egyetem adminisztratív előírásait, különösen az óralátogatások terén (vö. Németh, 1934, I. 424-425.). De az intenzív tanulásnak értékes gyümölcse lett: a „görög fordulat”,²³ ahogy ő nevezte. Lélektani értelemben ez azt jelenti, hogy Németh László – a klasszikus görög drámák segítségével, amelyeket most felnőtt fejjel, eredetiben újraolvasott – felismerte saját megoldatlan Ödipusz-komplexusát, illetve annak sajátos, egyéni színezetű

22 Köztük olyan egyívású kortársakkal, mint Illyés Gyula, Halász Gábor, Pap Károly, Sárközi György, és az idősebb nemzedék tagjaival, mint Farkas Zoltán, Basch Lóránt, továbbá a Babits tágabb baráti köréhez tartozó Kosztolányi Dezső, Gellért Oszkár, Schöpflin Aladár és mások.

23 Németh László „görög fordulatáról” részletesen ld. Bálint, 2012, 153-156.

változatát: „az én poklom mélyén Elektra ül” (Németh, 1933, II. 684.).²⁴ Másutt így fogalmaz: „...a szívem Homérosszal és Szophoklésszal volt tele. Most találtam rá természetem nemesebb mására, most éreztem először azt a boldogságot, amit a vér szerint rokontalan érez, ha »választott rokonainak« szemébe néz” (Németh, 1934, I. 418.). Művészi tekintetben ez a lélektani belátás, továbbá a klasszikusoktól eltanult szerkesztésmód, drámaiság, tömörség és lélekábrázolás lehetővé tette, hogy Németh László immár remekművek alkotója legyen. „Életteljesség, igazság, a megírás hiánytalan művészete” – annak idején így méltatta Osvát a díjnyertes novelláját, amelynek színvonalát azután nem sikerült megközelítenie. „Boszorkányság játszotta a kezembe, amelyet nem tudok többé felidézni” – vélte (Németh, 1934, I. 321.). A „görög fordulat” révén tudatközelbe került lélektani tartalmak azonban egyfajta művészi tőkét teremtettek számára, amelynek kamataiból később egy szépírói életmű telt ki.

Mielőtt azonban a szépíró ismét felébredhetett volna, a kritikusra új kihívások vártak. Babits ezúttal is kezébe vette kapcsolatuk irányítását: visszahívta a Nyugatba. A kritikai rovat szerkesztését bízta rá, szabad kezét adva abban, hogy milyen tartalommal tölti fel. „Én többet kértem ennél – emlékezik az író –, amibe Babits igazán csak azért egyezett bele, hogy a maga táborában lásson: teret egy tanulmányciklus számára, amely az új nemzedék íróinak lesz nagy-parádéja” (Németh, 1934, I. 407.). A sorozatot bevezető három tanulmányában Németh László azt hirdette ki, hogy a „nagy öregek” leváltására megérkezett végre egy új, fiatal írónemzedék, majd kezdetét vették az íróportrék Erdélyi Józsefről, Pap Károlyról, Illyés Gyuláról, Tamási Áronról, Szabó Lőrincről és Halász Gáborról. Babits nem nézte jó szemmel ezt a nemzedékfelvonultató koncepciót, de engedte, amíg Németh László is különféle jeleit adta benne a hozzá való hűségének. Az író így utal a babitsi nyomásra: „Meg kell még jegyezmem, hogy én a Babits Mihály Nyugatába írtam a legmeddőbb esszéimet. Egész munkásságomban itt érzem csak a környezet sugalmazását s más szellem nyomását némelyik írásomon” (Németh, 1941, III. 1468., lábjegyzet). Babits ennél is tovább ment: arra kérte, hogy újonnan megjelenő műfordításairól, de legalább az Oidipusz királyról írjon egy kritikát. Németh László, aki ekkor már könnyedén egybevetette a fordítást a görög eredetivel, számos hiteltelen babitsi, „babitsos” megoldást talált a fordításban, és mindezt – ha mégoly tapintatosan is – ráolvasta mestere szemére. A „nem elég jó” és az „én jobban tudnám nálad” tartalmú burkolt üzenetek célba értek: Babits ezúttal komolyan megsértődött. Ultimátumot adott a messzire ment kritikusnak: tegye jóvá ezt a botlását azzal a nagylelkű gesztussal, hogy a fiatal nemzedéket bemutató sorozatban a következő méltatott költő Török Sophie, Babitsné lesz. Hogy megért-

²⁴ Németh László Ödipusz-komplexusának volt egy sajátos elektrai aspektusa, amely a későbbi nagyregények alapkönfliktusainak megformálásában döntő szerepet játszott. Ld. Bálint, 2012, 153-156.

sük, miért volt ez vállalhatatlan, teljesíthetetlen feladat Németh László számára, röviden szólunk kell Németh László és Babitsné kapcsolatáról.

„JAJ, SEMMI SEM VOLT IGAZ ÉLETEMBEN!”²⁵

A művészi ambíciókat dédelgető, de tanulmányaiban és a munka világában sem túl sikeres Tanner Ilona könnyebb életre, társadalmi felemelkedésre vágyott, amiért minden áldozatra kész volt. Önérvényesítő nők szép számmal akadtak a korban: a későbbi Kosztolányiné vagy József Jolán, hogy csak két példát említsek, hasonlóképpen eltökélten keresték (és találták meg férjüket, illetve férjeik oldalán) sorsuk jobbra fordításának lehetőségét (vö. Borgos, 2007, 218-307.; Valachi, 2005). Tanner Ilona törekvéseit 1921-ben aztán siker koronázta: Babits feleségéként, Török Sophie néven „beházasodott az irodalomba”. A házasság ugyan nem hozott számára megnyugvást, sőt további szerepkonfliktusok és önértékelési problémák sorával szembesítette (vö. Borgos, 2007, 125-217.; Bálint, 2012, 202-209.), mégis biztosított neki egy hatalmi pozíciót, amely a babitsi irodalmi vezérségből sugárzott rá. Török Sophie aktívan és alakító módon vett részt Babits szerkesztői és irodalomszervező munkájában,²⁶ és bizonyos értelemben átvette a kontrollt az íróbarátaihoz fűződő viszonyát illetően is. Németh László erre reflektálva nevezte őt az irodalom „Erinnüszének”, ami a közkeletűbb „fúria” eufemisztikusabb változata (vö. Németh, 1938, I. 420. és 440.).

Németh László valamilyen forrásból²⁷ jól ismerhette Tanner Ilona korábbi viselt dolgait, olyan részleteket is, amelyek csak Babits halála után kerültek nyilvánosságra (vö. Koháry, 1973; Török, 1943). Az 1939-ben megjelent *Szerdai fogadónap* című regényében Babitsnét Tiefenbach Hilda, a könnyűvérű, törtető nő alakjában festette le, Babitsot ugyanott Barbián Miklós egyetemi tanár, történészprofesszor személyesíti meg. A hős, Jó Péter, aki korábban tanúja volt Hilda szertelen életének, azt látja, hogy eszményített mestere, Barbián mit sem sejt felesége múltjáról, sőt jelenbeli mesterkedéseire is mintha vak lenne. „Ilyenkor kedve lett volna fölmenni, elviselni Hildát s emlékeket, csakhogy Barbiánnak is legyen egy szövetségese a szabadsága (és igen: szelleme) ellen szőtt összeesküvésben” – mondja az elbeszélő. Péter sokat töpreng Barbián választásán. „Barbiánt ejtették meg? Áldozata lett gyámoltalanságának? Vagy a mester ejtette meg a tanítványt? Ezt a nőt nem csel, tévedés, bávaság hozta rá Barbiánra, hanem a barbiáni génuszban van valami,

²⁵ Török Sophie *Önarckép* című versének egy sora.

²⁶ Vö. Várkonyi (1976. 105.): „...A kormánybotot pedig a határtalanul becsvágyó és diktátori alkatú Török Sophie tartotta kezében.” Továbbá Tüskés, 1984, 724.: „...Köztudomású, hogy (...) számos író útja a Nyugat-hoz Török Sophie hiúságának kielégítésén keresztül vezetett.”

²⁷ Egyik forrása minden bizonnyal Szabó Lőrinc volt, akinek alakját a bizalmas információkat kifecsegő Tatár Zsiga figurájában formázta meg az *Utolsó kísérlet* regényfolyam *Szerdai fogadónap* című részében.

ami magára cibálta? (...) Hogy lehet, hogy Barbián, aki úgy tudott a Báthoryakról írni, ebbe a nőbe – akár a vajti kandúrok – beleszerethetett?” (Németh, 1939, 202.). Babitsné azonban nemcsak az írófeleség pozícióját ambicionálta, hanem magát is íróként azonosította. Babitsnak is szüksége lehetett arra, hogy választását utólag felesége tehetségével magyarázhassa, illetve ennek hangsúlyozásával takarja el a kettőjük között tátongó műveltségbeli szakadékot. Babitsnak tehát érdekében állt hinni felesége tehetségében, legalábbis elhessegetni a kételyeit, és a maga eszközeivel előmozdítani írói érvényesülését. Török Sophie versei, kritikái és elbeszélései előtt mindig nyitva állt a Nyugat, Babits pedig időközönként „megrendelt” egy-egy róla szóló méltató kritikát is.

Másutt már szoltam arról a „társasjátékról”, amelyet a Babits házaspár szűkebb és tágabb baráti körében (sőt általában a korabeli irodalmi életben) tanácsos volt komolyan játszani (Bálint, 2012, 204.). Ennek lényege, hogy a Török Sophie-t tehetséges költőnek, írónak illet elfogadni,²⁸ megjelent műveit nagyra kellett értékelni, róla csak a legnagyobb elismerés hangján szabadott beszélni és írni. Aki megsértette a játékszabályokat, kiállították. Így járt Berda József, aki egy végül meg sem jelent cikkében azt merte mondani, hogy Török Sophie más nőírók elől veszi el a helyet a Nyugatban (vö. Bálint, 2014, 109., 276. jegyzet), vagy Várkonyi Nándor, aki 1928-ban írt *A modern magyar irodalom* című munkájában csak egyfajta „futtottak még” kategóriában említette Babitsné nevét, akinek addig egy kötete sem jelent meg (vö. Várkonyi, 1976, 332.). Mindketten súlyosan bűnhődtek: Babits évekig megszakította velük a kapcsolatot – ezáltal elvesztették a lehetőséget mind a Nyugatban való szereplésre, mind pedig a Baumbarten-díj vagy segély elnyerésére. Mindenkire ez várt, aki burkoltan vagy nyíltan megkérdőjelezte Török Sophie írói érdemeit.²⁹ Németh László nem volt hajlandó beállni a dicsőítő kórusba, az illő tiszteletadáson kívül nem bókolt Török Sophie-nak. Babitsné érezhette ezt a húzódozást, éppen ezért vágyott arra, hogy a „hideg” kritikus végre elismerően írjon róla a Nyugatban. Személyes viszonyukat tekintve meglehetősen ambivalens volt vele kapcsolatban, a feleségére féltékeny irigységgel tekintett,³⁰ eltávolodása

28 Borgos idézi Füst Milán Fülep Lajoshoz írt ironikus levelét, amelyben „Babits kegyeltjeinek” e kritikátlan tiszteletét figurázza ki: „Uram, ki kell javítanom cikkének egy hibáját. Elfelejtette megemlíteni, hogy voltaképp Török Sophie a legnagyobb magyar drámaíró. Igaz, még nem írt drámát, de ha írna! Ezt ne feledjük el, ha írna!” Borgos, 2007, 201. 111. jegyzet.

29 A kortársak által ránk hagyott méltatások képezik az alapját ma is Török Sophie írói-költői megítélésének. Úgy beszélünk róla, mintha még most is attól kellene tartanunk, hogy bosszúja utolér.

30 Vö. Török, 1934, Németh Lászlóra elsősorban a Babitscsal való szenvedélyes intellektuális kapcsolata miatt volt féltékeny. Irritálta Némethné boldog anyasága, és a feleség-szereppel való meglelégedettsége is.

után pedig egyértelműen haraggal és gyűlölettel emlegette.³¹ Németh László később több helyen őt tette felelőssé Babitscsal való kapcsolatának megromlásáért.³²

A SZAKÍTÁS

Németh László, bár ezzel Babits barátságát kockáztatta, nem vállalta felelősége költészetének méltatását. Lezárta a fiatal nemzedéket bemutató sorozatát, és ezzel befejezettnek tekintette a Nyugatban végzett munkáját is. Babits ismét lenyelte a békát, (Babitsné azonban nem).³³ Szakításukra végül egy régi, ám addig kimondatlan nézeteltérés kapcsán került sor. Németh László, aki továbbra is bejáratos volt Babitsékhoz, egy versantológia szerkesztése közben kényszerült színvállásra. Ennek előzménye az volt, hogy már korábban felhívta Babits figyelmét Kodolányi sanyarú anyagi helyzetére, aki azonban nem kívánt segílyt kiutalni neki. Németh László ekkor Babitsot megkerülve Basch Lórántnak írta meg levélben a javaslatát, hozzátéve, hogy nem ért egyet a babitsi gyakorlattal, amely révén „büntettek és jutalmaztak a díjjal, s nem is mindig a botlást és érdemet” (Németh, 1934, I. 433.). Basch, Babitshoz is lojális lévén, telefonon beolvasta a levelet a kurátornak, akinek társaságában éppen ott volt Németh László is. „Babits sötét arccal jött vissza friss felháborodása és természetes féltékenysége közt ingadozva. Nekem nem volt más választásom: vállalnom kellett, amit írtam. Kínos jelenet volt. (...) Mégis kemény dolog volt ez, a szemébe vágni egy embernek, akinek annyi érdeme van, s aki előtt (ha csak nem kimondott ellenség) senki sem merte kimondani, amit gondolt róla. A versek ott heverték a székeken, asztalokon, csupa szerelem, természet, tavasz, s fölöttük nem volt semmi más a szobában, csak az indulat” (Németh, 1934, I. 433.).

Németh László, a felvállalt konfliktussal együtt járó büntudat fényében visszavonhatatlannak vélte a szakításukat. Úgy érezte, örökre elveszítette a barátságukat.³⁴ Ez a veszteség-élmény komoly szenvedés-nyomást gyakorolt rá (hű lenyomata a Sophokles-napló): elgyászolta a kapcsolatukat. Babits valójában ér-

31 Vö. Bóka, 1962, 195.: „Különösen a gyűlölet villanyozta fel. Balogh Józsefről, akivel valami differenciájuk volt az *Amor Sanctus* miatt, József Attiláról, aki »megbántotta Mihályt«, Ignótus Pálról, Németh Lászlóról kifogyhatatlan ötletességgel és nem-csillapuló indulattal tudott rosszat mondani.” Továbbá Török, 1935: „Nem titkolhatom tovább, határozott ellenséges érzéssel viseltetem Németh László stílusa és szerepe ellen.”

32 Vö. Németh, 1938, I. 471.: „...A szövetség felbomlásáért, későbbi letipratásomért is én elsősorban őt okoltam.”

33 Vö. Török, 1935: „Németh László azt állítja, hogy a fiatal generációról megindított arc-kép-sorozatának folytatásában Babits őt egy álnok feltétellel elgáncsolta. Hogy Németh ezt a »feltételt«, s egész körítését csak álmódta? vagy egyszerűen hazudja? nem tudom. Mindenesetre a sorozatot hisztériás állhatatlanságából hagyta abba...”

34 Néhány levélváltásuk ezután is volt, Babits kezdeményezésére, amit azonban Németh büntudatosan elhárított.

tetlenül nézte Németh László egyértelmű eltávolodását.³⁵ Amikor már biztos volt benne, hogy a makacs tanítvány nem fog visszatérni, haragját küldte utána (vö. Babits, 1935 és 1939; Babitsné, 1935) – ettől kezdve már nem személyesen, csak irodalmi pamfletek és kritikák formájában folytatták egyre elmérgesedő csatájukat, amely végül Babits halálával jutott nyugvópontra. Németh László a szakítás után „örökre” kivonult az irodalomból – legalábbis első felindulásában így gondolta –, új korszakot kívánt nyitni az életében, amely mentes mindattól a lázas sürgölődéstől, szerepléstől, megalkuvástól és persze sikerektől, amiben eddig része volt. A kivonulás terve azonban lassan átértelmeződött: nem az irodalomból, hanem a Nyugatból való kivonulást jelentette, a saját szigetre, a Tanú védett területére, ahol immár ő volt egy személyben a mester és a tanítvány is.

BABITSON INNEN, OSVÁTON TÚL

Mit köszönhet hát Németh László két nagy mesterének? Legfőképpen a „növekedési terv” előmozdítását, érzelmi érésének támogatását. A két szellemóriás tágra nyitotta előtte az irodalom horizontját, és beavatta a mesterség titkaiba. Olyan szférákba emelték, amelyekbe saját erejéből nem jutott volna fel, és olyan feladatokat tűztek elé, amelyek a kiteljesedés felé terelgették. Mesterei mellett tanulni kellett, teljesíteni kellett, növekedni kellett – megérni az önálló munkára, megtalálni saját hangját. Olyan mesterek adattak neki, aki saját „organizátorságuk” példájával nevelték ki a benne rejlő, korán megsejtett „organizátort”. Osvát rámutatott írói tehetségére, és megkínálta egy életre szóló hivatással. Elültette benne az „életteljesség, igazság, a megírás hiánytalan művészetének” mércéjét és követelményét, amelynek egész életében igyekezett megfelelni.

Babitstól teret kapott a kibontakozásra, bátorítást a közös gondolkodásra. Személyében egy olyan eszményi műveltség, vonzó erkölcsi tartás, magas esztétikai mérce ideálja testesült meg, amelyhez felnőni, és amelyet túlszárnyalni kivételes ambíció kellett – Németh László pedig éppen ilyen kihívásra vágyott. Babits körébe tartozni rangot jelentett: összetartozást a minőségeszmény jegyében. Itt talált rá azokra a nemzedéktársaira is, akiknek később, vezéralakja lett, akiken „organizátori” hivatását először gyakorolhatta. Itt látott bele az irodalmi élet kulisszatitkaiba és hatalmi harcaiba, maga is osztva és kapva sebeket. Babits mellett végképp fel kellett nőni, hacsak nem akart örökre a „hűbérese” és „fegyverhordozója” lenni. A mérleg ilyenformán pozitív: Németh László e két mester között vívódva, illetve velük birokra kelve talált rá önmagára, jutott el írói hivatása tisztázásához, és nőtt fel ahhoz a feladathoz, amit a győztes novellája jelölt ki számára.

35 Vö. Babits, 1939: „A szerző, akinek tehetségét sokra becsültem, s akit valamikor egy ideig barátaim közé véltem számíthatni, egyszer egyik napról a másikra valóságos ellenségemmé vált. (...) Igazi okát ma sem tudom.”

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Babits, M. (1924). Könyvről könyvre. Fiatalok. *Nyugat*, 1924. 3. sz.
- Babits, M. (1937). Könyvről könyvre. A nemzedéki kérdés vitája. *Nyugat*, 1935. 9. sz.
- Babits, M. (1939). Könyvről könyvre. Pajzzsal és dárdával. *Nyugat*, 1939. 8. sz.
- Bálint, Á. (2012). *Télemakhosz bolyongásai. Németh László pszichobiográfiája 1901-1932*. Pécs: Kronosz Kiadó.
- Bálint, Á. (2014): *Pszichobiográfia és irodalom*. Pécs: Kronosz Kiadó.
- Bóka, L. (1962): Török Sophie. In: Bóka László (1962): *Arcképvázlatok és tanulmányok.*, Budapest: Akadémiai, 195-198.
- Borgos, A. (2007): *Portrék a Másikról. Alkotónők és alkotótársak a múlt századelőn*. Budapest: Noran-Kiadó Kft.
- Dénes, Z. (2008). Osvát. <http://www.kalligram.eu/Kalligram/Archivum/2008/XVI-I.-evf.-2008.-aprilis-Masik-Nyugat/Masik-Nyugat/Osvat>
- Elms, A. C. (1994). *Uncovering Lives. An Uneasy Alliance of Biography and Psychology*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Fráter, Z. (1987). *Osvát Ernő élete és halála*. Budapest: Magvető.
- Fráter, Z. (2012). Osvát Ernő életerve. In (uő) (2012): *Hagyomány, hatás, iszony*. Budapest: Holnap Kiadó, 9-31.
- Freud, A. (1994): *Az én és az elhárító mechanizmusok*. Budapest: Animula.
- Gál, I. (2003). Weöres Sándor levelei Babitshoz és Kosztolányihoz. In (uő): *Babits Mihály. Tanulmányok, szövegközlések, széljegyzetek*. 619-645.
<http://mek.oszk.hu/05300/05357/05357.pdf>
- Gellért, O, Kosztolányi, D. & Osvát, E. (1925). A Vörösmarty Akadémia bizottságának jelentése a Nyugat novellapályázatáról. Bírálati jelentés. *Nyugat*, 1925. 23-24. sz.
- Illyés, Gy. (1985). Osvát. In: Kőszeg, F. és Márványi, J. (szerk.): *Osvát Ernő a kortársak között*. Budapest: Gondolat.
- Isaacson, K. (2005). *Divide and Multiply: Comparative Theory and Methodology in Multiple Case Psychobiography*. In: Schultz, W. T. (szerk.) (2005): *The Handbook of Psychobiography*, New York: Oxford University Press, 104-111.
- Koháry, S. (1973). *Flóra és Ilonka*. Budapest: Magvető.
- Kosztolányi, D. (1930). Osvát Ernő. *Nyugat*, 1930. 21. sz.

- Kosztolánczy, T. (2009): *A fiatal Osvát Ernő*. Budapest: Universitas Kiadó.
- Kőváry, Z. (2011). A pszichobiográfia mint módszer. Az élettörténet-elemzés reneszánsza: új perspektívák a személyiség- és kreativitáskutatásban. *Alkalmazott Pszichológia*, 2011/4. 65–92.
- Lackó, M. (1996). Egy szerep története. In (uő): *Sziget és külvilág. Válogatott tanulmányok*. Budapest: MTA Történettudományi Intézete, 10-78.
- Németh, L. (1929). Babits Mihály tanulmányai. *Nyugat*, 1929. 24. sz.
- Németh, L. (1932). Íróvá avatnak. In (uő): *Homályból homályba*. I. Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, 303-305.
- Németh, L. (1933). Naplók. Sophokles. In (uő): *A minőség forradalma. Kisebbségben*. II. Budapest: Püski, 1992, 677-690.
- Németh, L. (1934). Ember és szerep. In: (uő): *Homályból homályba*. I. Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, 306-440.
- Németh, L. (1938). Tanú-évek. In (uő): *Homályból homályba* I. Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, 441-551.
- Németh, L. (1939). Szerdai fogadónap. In (uő): *Utolsó kísérlet*. II. Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969
- Németh, L. (1941). Új nemzedék. In (uő): *A minőség forradalma. Kisebbségben*. III. Budapest: Püski, 1999, 1468-1490.
- Németh, L. (1943). Magam helyett. In (uő): *Homályból homályba*. I. Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, 13-302.
- Schultz, W. T. (2005). How to Strike Psychological Pay Dirt in Biographical Data. In: Schultz, W. T. (szerk.): *The Handbook of Psychobiography*. New York: Oxford University Press, 42-63.
- Szilágyi, J. (2000). „Megérteni logikus lényét!” Adalékok Osvát Ernő és Füst Milán kapcsolatához. *Múlt és Jövő*, 3-4. 169-179.
- Szilágyi, J. (2008). Apakomplexus a Nyugatban. *Vigilia* 2008. 2.sz. 88-96.
- Szilágyi, J. (2009). A *Nyugat* geometriája. Szerkesztők és szerkezetek. In: Angyalosi, G., E. Csorba, Cs., Kulcsár Szabó, E. és Tverdota, Gy. (szerk.): *Nyugat népe. Tanulmányok a Nyugatról és koráról*. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum.
- Török, S. (1934). Flóra. *Nyugat*, 1934. 23-24.
- Török, S. (1935). Önéletrajz, generációs probléma, vagy amit akartok. *Nyugat*, 1935. 3.sz.

Török, S. (1943, 2000). „*Most én vagyok a hang helyetted...*”. Török Sophie Babits Mihályról. (szerk. Téglás, J.). Budapest: Palatinus.

Tüskés, T. (1984). Illyés levelei Babitshoz. *Jelenkor*, 1984. július – augusztus 722-727.

Valachi, A. (2005): *József Jolán, az édes mostoha. Egy önérvényesítő nő a XX. század első felében*. Budapest: Papyrusz Book.

Várkonyi, N. (1976): *Pergő évek*. Budapest: Magvető.

ÁGNES BÁLINT: FROM OSVÁT TO BABITS AND BEYOND BOTH: THE SOURCE REGIONS OF LÁSZLÓ NÉMETH'S LITERARIAN AUTONOMY

In 1925 the young medical student, László Németh won the first prize on the literary competition announced by the famous journal, *Nyugat*. By this Németh symbolically crossed the threshold of the Hungarian litterateurs' universe as well as suddenly recognized his true vocation as a writer. This is a prototypical scene in his life that he referred to several times in a very detailed fashion. In the light of this prototypical scene I aim at figuring out how his two masters, Ernő Osvát and Mihály Babits contributed to the development of his writer's identity. I point out that Németh considered Osváth, the editor of the journal, a father-figure with whom he unconsciously intended to fight his oedipal struggles that had been cancelled due to his father's long absence in his adolescence. Osváth, on the other hand, who eagerly gathered the gifted young writers around his journal, played another unconscious game: he shaped and reshaped the youngsters as a modern Pygmalion according to his own taste. László Németh resisted these attempts and disappointedly backed out of *Nyugat*. He started a new literary carrier at the rival journals as critics, and he ambited to gain upon his former master occupying his position as the "organizer of the Hungarian intellectual powers". After he had published a positive critique on Babits's poetry, the famous literarian Mihály Babits invited Németh to his circles. Babits was a rival to Osvát in many senses, and after the editor's suicide Babits became one of the editors of *Nyugat*. He would also gather young talented writers around him and Németh soon became one of his favorite disciples and his faithful ally. Babits initiated Németh into the innermost secrets of the Hungarian literary life. The middle-aged master served as a father-figure for László Németh who ambited to dethrone him and to occupy the leader position by gaining upon his master's high classical literacy. Németh busily worked on organizing the unity of his young generation on the pages of *Nyugat* journal with Babits's ambiguous consent. In the course of his oedipal struggles in terms of hints and hidden offences in his articles, Németh made his master angry enough to call for an ultimatum. Babits asked Németh to write a critique about his wife's poetry. As Németh considered Babits's wife, Sophie Török a talent-

less poet, he refused the task. This decision proved to be a tensile test and the two writers separated. What was the two masters' role in László Németh's identity development? They promoted his personal, professional, as well as his emotional growth. The two masters opened the horizon of literature in front of him and initiated him into its mastery. They lifted him up into their high spheres where he could never have got to on his own. At the sides of his masters Németh had to learn and make performances constantly and eventually he had to grow up. As a result he found his own voice and gained his autonomy. He was developed an organizer of literary life by the two most famous and powerful organizers. While struggling with his masters, Németh was succeeded in ascertaining his literary vocation and disposition and grew up for facing the challenges on his path.

Keywords: László Németh, Ernő Osvát, Mihály Babits, Nyugat, Oedipus complex, writer's vocation